

НЕКА ОБЕЛЕЖЈА НЕПРИЈАТЕЉЕВЕ ПРОПАГАНДЕ ПРОТИВ СРПСКЕ ВОЈСКЕ НА СОЛУНСКОМ ФРОНТУ

Милан Мијалковски и Милош Аздејковић
Универзитет у Београду, Факултет безбедности

У раду је сажето размотрен, с једне стране, упоран и систематски покушај непријатеља да применом агресивне пропаганде против припадника српске војске на Солунском фронту (1916–1918) ослаби њихово уверење о перспективности борбе, могућности победе и ослобођењу окупиране отаџбине, Врховна команда српске војске успешно је регистровала циљеве и облике непријатељеве пропаганде, идентификовала њене посредне и непосредне носиоце и проценила могуће утицаје (штетне последице) на морал српске војске. Такође, Врховна команда ефикасно је предузела превентивно-реактивне мере и активности на спречавању и сузбијању ове пропаганде.

Кључне речи: *Велики рат, Краљевина Србија, пропаганда, непријатељ, непријатељева пропаганда, спречавање и сузбијање пропаганде*

Увод

У Првом светском светском рату 1914–1918. године Краљевина Србија била је на страни Антанте (Русије, Француске и Велике Британије) и постигла прву савезничку победу на Церу (1914) против аустроугарског агресора. Међутим, када су Аустроугарска, Немачка и Бугарска у октобру 1915. године заједно напали Србију, због неиспуњеног обећања Велике Британије и Француске да ће својим контингентом (Источна војска) интервенисати долином Вардара до Скопља, српска војска је принуђена да се у суровим зимским условима повлачи преко Албаније. Након те голготе и саботирања Италије да пребаци њене остатке (десетковане јединице) у Грчку, њих су француски бродови пребацили на Крф. Од тог тренутка (фебруар 1916), све до септембра 1918. године, српска војска, посебно након успостављања Солунског фронта (крајем новембра 1916), била је под непрестаном пропагандом непријатеља. Упркос размери и облику таквог систематског „несмртосног” напада, захваљујући ефикасном ангажовању система командовања српске војске, био је занемарљив утицај непријатељске пропаганде. Овај рад одсликава суров мозаик пропагандног рата против српске војске на Солунском фронту, који је добијен њеним непоколебљивим уверењем (врхунским моралом) о неминовној победи над непријатељем.

Одбрана од агресије, повлачење и успостављање Солунског фронта

Од 28. јула 1914. године Аустроугарска монархија и Краљевина Србија биле су у рату. Изјавила се илузија Хабзбурга (осовине Беч–Берлин) о брзој окупацији и поковању Србије након кратког рата. Србија се успешно одсудно бранила од свеобухватног оружаног напада Аустроугарске све до октобра 1915. године, када су је синхронизовано напали Аустроугарска, Немачка и Бугарска. Српска војска, повлачећи се пред вишеструко надмоћнијом агресорском војском, привремено се зауставила на Косову и Метохији. Наређењем Врховне команде О. Бр. 24942 од 25. новембра 1915, које је потписао војвода Радомир Путник, није прецизирано време (датум) повлачења, осим за Врховну команду: „Штаб Врховне команде креће се 26. ов. мца, у 9 часова за Скадар, правцем: Љум Кула–Спас–Пука–Скадар, где стиже 30. ов. мца”¹. Стога, на иницијативу војводе Живојина Мишића, команданта 1. армије, од 29. новембра до 2. децембра одржано је шест седница команданата армија и команданта Одбране Београда у Пећи. На шестој седници (2. децембра) одлучено је да повлачење почне 2. децембра 1915. године. Са војском се повлачио и народ – старци, жене, деца. Са очевима војницима пошли су и многи дечаци. Повлачење је трајало до 16. јануара 1916. године.

Остало је непознато колико је војника, цивила и деце страдало током два месеца повлачења кроз Албанију. Укупни губици војске у борбама и повлачењу 1915. године процењују се на око 249.965. У исто време страдало је или нестало око 140.000 цивила². Сматра се да је само у повлачењу кроз Албанију српска војска изгубила око 143.000 бораца.

Пошто је Италија, из политичких разлога, саботирала пребацивање српске војске и цивила са албанске обале у Грчку, организацију евакуације је преузела француска морнарица³. Стога су први транспорти српских војника пребачени на грчка острва Крф и Видо у Јонском мору тек крајем јануара. Остаци српске војске превезени су на Крф између 18. јануара и 23. фебруара 1916. године, изузев 9.000 војника који су превезени у Бизерту и 13.068 војника који су до априла остали у области Валоне. Укупно је спасено 158.000. Евакуација је окончана 5. априла 1916. године⁴.

Процес реорганизације српске војске на Крфу завршен је 26. априла. Од људства 13 пешадијских дивизија образовано је шест нових дивизија истог позива. Према новој формацији српска војска имала је три армије, са по две пешадијске дивизије. Укупно бројно стање износило је 147.000 људи.

¹ Велики рат Србије за ослобођење и уједињење Срба, Хрвата и Словенаца, књига 13, Штампарска радионица Министарства Војске и Морнарице Краљевине Југославије, Београд, 1924, стр. 72-72. (даље у тексту: *Велики рат Србије*)

² Стојанчевић, В.: „Губици у становништву Србије и Београда под аустроугарском окупацијом за време светског рата 1914-1918”, *Годишњак града Београда*, XXI, 1976, стр. 61-74.

³ Опачић, П.: „Српско-италијански војни односи у Првом светском рату”, *Историјски часопис*, 1983, XXIX-XXX, стр. 530-533.

⁴ Према подацима српске Врховне команде, из Св. Јована Медовског евакуисано је 8.000 војника и 3.500 цивила, из Драча 95.000, из Валоне 51.564 војника.

Превоз српске војске с Крфа у Солун почео је 12. априла са пет помоћних ратних и 45 транспортних савезничких бродова и, углавном, завршен је до краја маја. У исто време у Солун су стигле и јединице које су биле на опоравку у Тунису. Коначан договор представника француске и српске владе о добијању засебног дела фронта у зони западно од Вардара, на којем ће бити ангажоване српске јединице, постигнут је јуна 1916. године. У рејонима размештаја на Халкидику припадници јединица примили су ново оружје, оспособљени су да рукују њиме и изводили су вежбе.

Стратегијски развој савезничких снага на Солунском фронту вршен је постепено у периоду мај–јун 1916. године. После завршеног стратегијског развоја (око 400.000 војника, од којих је српска војска имала 152.000), образована је непрекидна линија Солунског фронта дуга 450 километара – од Орфанског залива (источно од Халкидика) до обале Јонског мора северно од Валоне на западу. Главни командант савезничких армија био је француски генерал Сарај.

Српска војска посела је додељени део фронта у другој половини јула – од Вардара до Пелагоније на грчко-српској граници, у борбеном распореду: Прва армија од Вардара до Кожуфа, Друга армија од Кожуфа преко Ветерника и Доброг поља до Кајмакчалана и Трећа армија од Кајмакчалана до пута Баница–Лерин, а Добровољачки одред, јачине око 1.500 људи, контролисао је правце који из Битоља воде ка Лерину и Корчи. Десни сусед српске војске била је прва група дивизија генерала Аслема, а леви сусед италијански експедициони корпус.

Због изненадног напада Бугара, савезничка офанзива на Солунском фронту почела је 12. септембра и трајала је до краја децембра 1916. године. У четворомесечним жестокиим нападима и противнападима српска војска је три пута пробијала фронт бугарских трупа, али због неактивности савезничких трупа које су јој садејствовале постигнути успех није адекватно искоришћен. Српска војска је 14. септембра разбила бугарску војску код Горничева и натерала је на повлачење, 30. септембра Дринска дивизија заузела је Кајмакчалан и тиме означила улазак на српску територију, а 19. новембра ослободила је Битољ.⁵

У току поменуте троимесечне офанзиве српска војска је напредовала на фронту ширине и дубине око 40 километара и ослободила део територије Србије, али је успех платила великим губицима – 1.209 официра и 32.380 подофицира и војника.⁶

Од 19. новембра 1916. до 14. септембра 1918. године, када су завршене припреме за пробој Солунског фронта, трајала је рововска борба. Њен важан садржај представљало је чување и јачање морала припадника српске војске, који је непријатељ покушавао да уруши предузимањем разноврсних пропагандних делатности. Реч је о периоду после ослобођења Битоља⁷ и избијања на десну обалу Црне реке; настаје рововска борба, пробој Солунског фронта, гоњење непријатеља и ослобођење отаџбине од окупатора.

⁵ Трифуновић, И.Ж.: *Крв четника*, изд. Сениша Антонијевић, Врање, 2014, стр. 155.

⁶ Митровић, А.: *Србија у Првом светском рату*, Службени гласник, Београд, 2014, стр. 283.

⁷ Интересантно је напоменути да је 19. новембра 1912. године Прва српска армија ослободила Битољ од петовековне турске окупације под командом престолонаследника Александра Карађорђевића, да је 19. новембра 1916. године, одступајући пред надмоћнијим снагама агресора (Аустроугарска, Немачка и Бугарска), српска војска напустила Битољ, а тачно годину дана касније ослободила га од аустројског, немачког и бугарског окупатора.

Нормативне претпоставке за сузбијање непријатељеве пропаганде у српској војсци на Солунском фронту

Реорганизација, преоружање и обука Српске војске на Крфу, на основу „Упута за извођење нове формације српске војске”, од 19. фебруара 1916. године, поред осталог, допринела је њеном успешном офанзивном деловању у зони додељеног фронта и ослобођења Битоља, 19. новембра 1916. године, које је *веома позитивно утицало на оснаживање морала њених припадника у наредном периоду*. То потврђује садржај *Заповести* Бр 13 команданта савезничких снага ђенерала Сараја за 21. новембар 1916. године, у којем констатује: „Битољ је у рукама савезника... Срби, ви сте први отворили пут, ви сте први најзад видели наше непријатеље у бегству и ваши непрекидни напори довели су до пада Битоља. Руси... Британска војска... Талијани... Французи, поносит сам што сам на вашем челу...”⁸

У вези са планским и организованим сузбијањем непријатељеве пропаганде, посебан значај има *Наређење Врховне команде српске војске*, О. Бр. 66030 од 13. фебруара 1916. године, о реорганизацији Војне обавештајне службе. Тим наређењем, за шефа Обавештајног одсека оперативног одељења Врховне команде постављен је ђенералштабни потпуковник Данило Калафатовић.

У наређењу Врховне команде О. Бр. 28428 од 12 марта 1916. године⁹ команданту Прве, Друге и Треће армије, маршалу Двора и министру војном, нормативно је регулисан рад Војнообавештајне службе српске војске.

У уводном делу *Наређења* упозорава се на опасност од *непријатељеве пропаганде*, односно каже: „Да би се за време бављења наше армије на Крфу одржао потребан ред и поредак, а нарочито да би се спречио улазак сумњивих људи на Крф и одлазак ових појединим јединицама у логоре ради агитације против наших и савезничких интереса; ради протурања лажних вести, које убијају веру у победу нашег и савезничког оружја; ради наговарања нашег људства на бегство и т.д. наређујем...”

На операционализованост упозорења у наређењу кроз конкретне задатке Војнообавештајној служби, ради онемогућавања носилаца непријатељеве пропаганде на припаднике српске војске, указују следећи ставови: „Тачка 1. Да се организује и допуни до сада постојећа полицијска служба и то како у вароши и пристаништу Крфа тако и код армија – по логорима; Тачка 3. Дужности полицијске секције при обавештајном одсеку Врховне команде биће:... б) Спречавање уласка на Крф и одласка са овог непријатељским агентима...; в) Мотрење над кретањем свих сумњивих лица, која протурају код војника лажне и узбудљиве гласове, која врше агитацију против наших интереса, која убијају веру у победу нашег и савезничког оружја, која наговарају наше војнике на бегство и т. д. Хватање таквих лица и предавање истих команданту места ради даљег рада после потребног ислеђивања; г) Хватање наших војних бегунаца, подстрекача и помагача и предавања истих команди места;... ђ) Будно мотрење на конзулате наших непријатеља и на евентуалан одлазак наших људи у исте;... з) Преко својих људи, као и преко овдашњих гласача пушта све оне гласове, који би обмањивали непријатеља...”

⁸ Велики рат Србије, књига 20, стр. 1069.

⁹ Велики рат Србије, књига 15, стр. 88-93.

За непосредне носиоце поменутих послова биле су задужене обавештајне секције при Оперативном одељењу штабова армија и дивизија (јачина 12 људи). Иначе, састав *Обавештајне секције* армијског и дивизијског штаба био је идентичан. Чинили су их: шеф секције, виши или нижи официр, полицијски чиновник, жандарми (6), повереници сталних и покретних (2), повереници добровољних (-) и велосипедисти (2).

У складу са поменутом нормативом, Војном обавештајном службом на Крфу, на фронту и на ослобођеној територији, руководио је Обавештајни одсек оперативног одељења Врховне команде под којим је била и Полицијска секција за дефанзивну обавештајну службу, односно контраобавештајна служба (њен важан задатак односио се на сузбијање непријатељеве пропаганде) и Ратни прес-биро.¹⁰ Обавештајни и полицијски органи на терену били су у штабовима команди армија и дивизија, а у пуковима те послове су обављали ађутанти.

Тим комплексним наређењем Врховна команда је квалитетно правно уредила *контраобавештајну заштиту српске војске* на Солунском фронту, *чија је важна компонента била сузбијање непријатељеве пропаганде*. Међутим, резултати контраобавештајаца у откривању облика испољавања и ниво утицаја непријатељеве пропаганде на морал припадника српске војске, линијом командовања, оптимално су коришћени за њено сузбијање.

Последица непријатељеве пропаганде упркос упозорења Врховне командне српске војске

Расположива сазнања о циљевима и лукавим методима непријатељевих пропагандних делатности ради подривања и урушавања морала припадника српске војске која се налазила на туђој (грчкој) територији, јасно и упозоравајуће су формулисана и у наређењу Врховне команде српске војске, О. Бр. 28428 од 12. марта 1916. године.¹¹ Пре свега, систем командовања је задужен да енергично спречава све врсте непријатељевог утицаја на српске војнике, с једне стране, правовременим и истинитим информисањем о ситуацији на фронту и у окупираној отаџбини и, са друге стране, предузимањем ригорозних казних мера против оних који на било који начин подлегну непријатељевој пропаганди. Упркос томе, неки трагични случајеви на терену упозоравали су да пропагандна превентива још није на потребном нивоу. Зато је Врховна команда још енергичније захтевала доследно поштовање наређених мера и осмишљавала нове мере и активности. У том смислу, детаљно је анализирала последице непријатељеве пропаганде и правовремено информисала потчињене.

Тако, на пример, у наредби Врховне командне, О. Бр. 588 за 19. мај 1916. године, команданту Прве, Друге и Треће армије, команданту Коњичке дивизије и Добровољачком одреду, поред осталог, каже се: „8. маја нађена су северно од Водена у планини, у близини границе, два убијена српска војника. Лешеви њихови били су страховито унакажени... Учињеном истрагом нису се могла сазнати имена ових војника, али је се мо-

¹⁰ На челу Обавештајног одсека били су пуковник Данило Калафатовић, пуковник Михајло Јовановић и пуковник Милош Јовановић. Начелник Полицијске управе био је Коста Туцаковић, а Ратног прес-бироа Слободан Јовановић, а касније професор Шарчевић.

¹¹ *Велики рат Србије*, књига 15, стр. 88-92.

гло утврдити, да су они виђени у Водену у друштву неких сумњивих људи, вероватно бугарских комита, са којима су отишли у правцу границе. Ови су их сумњиви људи затим завели у планину и потом их на најсвирепији и најварварскији начин побили, опљачкали их и унакажене лешеве оставили у планини. Ова два несрећна српска војника, постигла је овако жалосна судбина, њиховом сопственом кривицом. Преварени од стране непријатељских агената, они су напустили своју Команду, своју заставу, своју браћу и другове и пошли да се предају непријатељу, полакомљени његовим лажним обећањима... Скрећем пажњу свима командантима, официрима и војницима да строго мотре на непријатељске агенте, који међу наше, наивне и доброћудне војнике протурају лажне гласове и наводе их на напуштање команде. Овакве агенте одмах похватати и поступити са њима као и са осталим непријатељским шпијунима..."¹²

Ради оптималног спречавања сличних трагичних случајева, као и сузбијања непријатељеве класичне шпијунаже према српској војсци, Врховна команда је наређењем, О. Бр. 640 од 22. маја 1916. године,¹³ упућеном свим командантима, начелницима одељења и команданту места Солун, наложила: „Доласком на Халкидик наша се војска налази у војној зони, са које ће имати да почну њене операције...". Такође, наложено је да се у слободним часовима војници могу удаљавати из логора само по одобрењу командира, да страже онемогуће улазак у биваке грађанским лицима и војницима из других бивака, да на кретање мештана нарочиту пажњу обратe армијске и дивизијске обавештајне секције и да се *благовремено открије и онемогући сваки непријатељев утицај*, који би он могао да оствари преко мештана и шпијуна.

Нижи нивои командовања су у својим наређењима операционализовали садржај наређења Врховне команде о сузбијању непријатељског утицаја. Тако, на пример, командант Друге армије у свом наређењу, О. Бр. 654 од 15 јула 1916. године, командантима Шумадијске и Тимочке дивизије наређује „да се стражарским низом савршено затвори пролаз између наших трупа и положаја противника", затим да се мештани споља пропуштају, али да се спроводе као што је прописано Ратном службом за сумњива лица. Каже се, такође: „скренути пажњу војницима на подлачку и варалачку природу Бугара, који употребљавају сва средства, да преваре и обману, служећи се одећом пастира, сељака, свештеника па чак и женским оделом, и на њихов кукавичлук, кад наиђу на јачи и озбиљнији отпор".¹⁴

Таквим радом систематски је појачаван безбедносни рефлекс војника српске војске. Међутим, утицај непријатељске пропаганде није у потпуности сузбијан, поред осталог и зато што је непријатељ стално агресивно примењивао нове облике, методе и средства, што потврђују релевантне чињенице.

„На основу исказа пребеглих бугарских војника сазнао сам да су они (пребези) пре извршеног дезертерства у више наврата долазили у ровове код наших војника и да су им наши војници давали хлеба, меса, дувана, а бугарски војници су им причали какво је стање у Србији и позивали их на предају... Руковођен таквим сазнањима, наредио сам истрагу, током које сам сазнао нове информације – да се између наших и бугарских војника на местима где су ровови близу, воде разговори у којима Бугари го-

¹² Исто, стр. 330.

¹³ Исто, стр. 332-336.

¹⁴ Велики рат Србије, књига 16, стр. 138-139.

воре нашим војницима, како је у Србији сад мед и млеко, како су наши заробљени војници пуштени кућама, као и то да бугарски војници дотурају нашим њихове новине, билтене, писма од наших заробљених војника, све са циљем да ослабе и униште морал, веру и наду наших војника и да их наведу на бегство”¹⁵, пише у извештају команданта Шумадијске дивизије, О. Бр. 2394 од 10. новембра 1916. године, упућеном команданту Прве армије, који је затим прослеђен Врховној команди српске војске.

Реагујући на регистровано неопрезно понашање војника, командант Шумадијске дивизије, на предлог шефа Обавештајне секције дивизијског штаба, издао је наређење чију суштину одражавају одредбе: „1. Да се на леп и поучан начин објасни војницима каква несрећа и каква срамота чека нашу државу, наш народ и нашу војску ако наши војници почну да беже непријатељу. Јер ако то буде, ко ће остати да ослободи нашу поробљену Отаџбину; 2. Да се на потпуно јасан начин саопшти војницима каквој се опасности и несрећи излажу они и њихове породице, који пребегну непријатељу. Нека им се саопшти, да ће такви по нашем повратку у Отаџбину бити као издајнице и изроди стрељани; 3. Да се по сваку цену спречи овакав недозвољен саобраћај са непријатељем, какав се био појавио на неким местима. Ако се са наше стране има водити какав разговор са непријатељем или употребљавати каква средства, да се он на бегство навуче, то се има радити искључиво под непосредном контролом официра; 4. Да се новине, билтени и писма, који нам Бугари остављају на извесним, махом познатим местима покупе од стране официра и да уколико је год могуће више спречи, да војници те ствари не читају; 5. Да се војницима објасни, да је ординарна и нарочито удешена лаж, да су наши војници раније заробљени сада код њихових кућа. Баш напротив, они се муче и злопате у ропству горе него ико њихов”.

Пропагандно деловање непријатеља је откривено и у заробљеничком логору у Солуну¹⁶, па је врховна команда издала наређење О. Бр. 9006 од 17. децембра 1916. године командантима Прве, Друге и Треће армије и начелнику Саобраћајног одељења, у којем је захтевала да „издају наређење да се спречи сваки додир наших војника са заробљеницима, да се спречи свака интимност наших стража које их чувају и да са њима у опште могу говорити само лица која имају службена посла”.

Облици и утицај непријатељеве пропаганде на морал српске војске у рововском рату на Солунском фронту 1917. године

Као и 1916. године, сталан проблем на линији борбеног додира представљао је покушај бугарских војника да пропагандно (жива реч, леци, памфлети, писма...) утичу на наше војнике, слабећи њихово уверење у победу и ослобођење отаџбине

¹⁵ *Велики рат Србије*, књига 20, стр. 314.

¹⁶ „Бугарски заробљеници, у провидном циљу да би своју судбину олакшали, стално причају нашим војницима са којима у додир дођу како и Бугари лепо поступају са заробљеницима Србима, како су видели наше заробљенике у добром стању, како се заробљеници пуштају да иду кући на неко време, па се и доцније из логора пуштају с времена на време на одсуство својим кућама. Иако нема изгледа да бугарски заробљеници ово говоре по неком наређењу, ипак они оваквим својим причањима врше јаку пропаганду за пребегавање код наших војника, жудних за својим домовима”. – *Велики рат Србије*, књига 20, стр. 1051.

од окупатора. Обавештајни одсек Врховне команде и обавештајна секција армијског и дивизијског штаба самостално и путем система командовања српске војске чинили су велике напоре да ефикасно заштите њене припаднике од тог облика непријатељског деловања. Навођење конкретних чињеница о пропагандним делатностима непријатеља представља погодан начин да се сагледају обим, садржај и друге појединости о том веома опасном „несмртоносном” облику напада непријатеља на српску војску на Солунском фронту. Такво сучељавање регистровано је у документима српске војске са Солунског фронта, а скроман извод који наводимо ипак омогућава да се схвати суштина проблема.¹⁷

Два наређења Врховне командне српске војске у јануару 1917. године директно су се односила на сузбијање непријатељске пропаганде. У првом наређењу (О. Бр. 10149 од 15. јануара) скреће се пажња командантима армија на недозвољено општење наших војника са непријатељским и упозорава на могуће опасности такве комуникације: „...На неким деловима фронта између наших и непријатељских војника успоставља се прећутно примирје, прекида се свако узнемиравање узајамно – и војници обеју страна, тако рећи, слободно врше своје послове у утврђивању, довлачењу материјала итд.”¹⁸ У другом наређењу (О. Бр. 10354 од 20. јануара) наводи се: „Немајући успеха у отвореној борби са нама, непријатељ се користи свима средствима, да би поколебао морал наших трупа и да би код војника уништио наду у победу, а са тим и вољу за даљу борбу. Једно од моћних средстава у овом погледу, јесу лажне вести, које непријатељ на разне начине дотура до наших војника, и у којима представља у најлепшим бојама стање наших породица у Србији, као и стање наших заробљеника...”¹⁹

Важну улогу у разоткривању појединих носилаца и облика непријатељске пропаганде усмерене ка српској војсци на Солунском фронту имало је Министарство унутрашњих дела (МУД) Краљевине Србије. То се, на пример, констатује у извештају, О. Бр. 10814 од 3. фебруара 1917. године, који је Врховна команда доставила командантима Прве, Друге и Треће армије, заснованом на оперативним подацима МУД-а.²⁰ У њему се наводи да постоје сазнања о томе да су нека лица из Србије, по упутству аустро-немачких власти, долазила на фронт код Битоља и ту остварила контакт са нашим официрима, убеђујући их да се више не боре већ да се предају, јер је у Србији лепо под аустројском управом. Говорили су им да, када се предају, неће трпети последице, већ ће, напротив, од власти у Србији бити лепо дочекани и примљени. Као потврду томе, министар унутрашњих дела написао је да му је саопштено да је на наш, односно и бугарско-немачки фронт, скоро долазио Никола Сарачевић из Љутовнице, среза Таковског, који је у српској војсци био резервни капетан и командант батаљона III позива. Сарачевић је због злоупотреба осуђен од наших власти на заточење, од којег је ослобођен приликом евакуације. Остао је у Србији и радио код окупатора у Команди места Г. Милановац, а на фронту се са-

¹⁷ Мијалковски, М. и др.: *Обавештајна служба Краљевине Србије у Великом рату (1914–1918)*, Медија центар „Одбрана”, Београд, 2015, стр. 212.

¹⁸ *Велики рат Србије*, књига 21, стр. 196.

¹⁹ *Исто*, стр. 288.

²⁰ *Исто*, стр. 317-319.

стајао са својим сином Раденком, ђаком наредником у 10. пешадијском пуку. Такође, наведено је да је Раденко примио две дописне карте од свога оца Николе,²¹ те да су, осим Сарачевића, из Србије на тај део фронта долазили и рођаци резервног капетана Андрије Оташевића (Милан и Милорад Оташевић). Они су ширили лажне вести и доносили писма неким војницима.

Постојало је много разлога за забринутост због могућег штетног утицаја непријатељеве пропаганде на српску војску. То потврђује и наређење (поновно упозорење) Врховне команде, О. Бр. 15410 од 14. јуна 1917. године: „Појава преношења лажних гласова узела је толико маха у последње време, да је постала највећа опасност за ред, дисциплину и морал у војсци. Ове појаве има више или мање свуда, али се она највише развија и шири у позадини, а поглавито у Солуну, одакле се преноси и на фронт. Њихов је утицај у толикој мери кужан, да никаква организација непријатељска не би могла њему донети више користи и нама више штете...”²²

Карактеристични начини испољавања непријатељеве пропагандне делатности разоткривају њену сврху и суштину, али показују и колико је она била опасна по укупно стање наше војске.

„Командант 8. пешад. пука известио о појави српско-хрватских трупа код непријатеља, који непрестано и дању и ноћу, чистим српским језиком, позивају наше војнике на предају, да би се овај рат што пре окончао”, наводи командант Прве армије у извештају Врховној команди, О. Бр. 10915 од 1. септембра 1917. године²³.

Сличног је садржаја и извештај команданта Друге армије: „1. септембра констатована је појава Одељења хрватских трупа на фронту према Кравици, где је непријатељ још 29. августа обесио о једно дрво један свежањ хартије, у коме је било агитационих писама упућених нашим војницима 1. чете 3. батаљона 22. пеш. пука, од стране одбеглог каплара исте чете Апостола Витковића, других писама и карата упућених нашим војницима и њиховим фамилијама, 2 броја недељног листа 'Београдских новина' за српског сељака од 19. августа и три непријатељска позива нашим војницима писана хрватским дијалектом са српским и хрватским писменима, којима позивају наша два војника на разговор...”²⁴

Реч је о једном регистрованом облику непријатељеве пропаганде у рововском рату, иначе веома опасном садржају у сваком ратном сукобу. У најширем смислу речи под *пропагандом* (од лат. *propagare* – ширење утицаја) подразумева се „организована и смишљена активност и техника спровођења ширења мишљења, идеја и расположења да би их људи усвојили и убудуће поступали у складу са њима”.²⁵ У ужем смислу речи *пропаганда* је планска и организована ангажованост одређеног *сувереног или несувереног субјекта* коју предузима с циљем да утиче на став одабране циљне гру-

²¹ Једна карта била је упућена њему, а друга Андрији Оташевићу, резервном пешадијском капетану. У Раденковој карти писало је отприлике: „Нађи Драгомира Митровића и Љубомира Митровића и кажи им, нека се не брину”, а на карти упућена Андрији: „Драги Андрија! Поступи онако, како смо раније говорили. Ствар сам свршио за вас, као и за себе и имај уверење, да те лепша слава чека, него под ранијим лоповима. Говори војсци и твојим поверљивим друговима официрима, да се не боре, него да се предају. Пази се, Твој Никола Сарачевић”.

²² *Велики рат Србије*, књига 23, стр. 204.

²³ *Велики рат Србије*, књига 24, стр. 24, 64.

²⁴ *Исто*, стр. 98-99.

²⁵ Ђорђевић, О.: *Лексикон безбедности*, Партизанска књига, Београд, 1986, стр. 301.

пе (персонална друштвена група) о неком или више проблема, питања или појава, односно обезбеди њену активну подршку за решавање одређеног питања у складу са својим тренутним или дугорочним интересима. *Психолошки основ* сваке пропагандне поруке је сугестибилност, тј. подложност онога којем је порука намењена да је прихвати као вероватну. Да би се та вероватноћа повећала, носилац (пропагандист) мора добро познавати супротну страну (циљну групу у њој) према којој делује. У ствари, мора у детаље познавати све појединости о начину живота, уверења и ставова припадника циљне групе. Дакле, сврха пропаганде јесте да се утиче на друге људе.

Осим поменутог облика непријатељске пропаганде, регистровани су и многи други облици пропаганде ради урушавања морала српске војске. Међутим, захваљујући адекватном реаговању командовања, био је занемарљив њен штетан утицај. То је био суптилан и динамичан процес, чији су резултати у многим случајевима имали скоро исти ефекат као заштита наших војника од ватреног дејства непријатеља.

Добацавање пропагандног материјала испред или у ровове наших војника, затим случајеви регистрованог непосредног општења и сличних метода, представљали су смишљени покушај непријатеља да негативно утиче на морал наших војника. На то указује узорак таквог пропагандног материјала:

„...Бугари су 7. октобра бацили проглас помоћу бомбе рововског оруђа, на Трстеничкој коси: СРБИ, За нову ли вас офанзиву спремају? Па зар опет дође ред на вас? Зар се нисте уверили да залуд лупате главу о басамак... Ваши савезници почињу губити веру, да ће кад год доживети дане победе. Лажу вас, да се Немачка једва држи... Ваша је отаџбина далеко од вас, ваше жене и ваша деца узалуд вас чекају. Бугари неће дозволити упропашћење српске нације, они је сажаљевају... А да би сте се још боље уверили у нашу искреност, дајте нам писма да пошаљемо вашиим кућама и да вам одговоре повратимо. *Бугари*”,²⁶ констатује се у извештају Врховне команде, О. Бр. 19090 од 15. октобра 1917. године, послат корисницима информација – првом ађутанту престолонаследника и министру војном.

Командант Друге армије упутио је Врховној команди акт О. Бр. 13596 од 19. октобра: „Шаљем 2 цедуље, које су 12. ов. мца нађене приликом намештања жице испред рова 1. чете 2. батаљона 12. пука, а које су бацили непријатељски војници помоћу камена. 1-ва цедуља гласи: БРАЋО СРБИ, Зашто пуцате? Немојте пуцати него дођите да се сакупимо те да се споразумемо за ту последњу работу, коју смо јавили. Доста смо овде таманили себе и губили време. Ако чекамо ми од наших управника и ви од ваших, овоме неће бити краја скоро, него ми овде да се споразумемо међу собом. Браћо, одговорите одмах још овог часа...”²⁷ О новом случају известио је 5. новембра 1917. године: „Вечерас, после 17. час., један Бугарин (но по говору изгледа да је Србин или Хрват) викао је наше војнике: Еј Србине изађи, да ти кажем шта има новог. Германи су заробили 200.000 Талијана и Француза, пре три дана, дођи да ти дам новине. Викао је из магле и ако су наши пуцали, он се подуже драо... Говорио је још у том смислу како не треба да се бијемо... Његов говор код војника изазива противно дејство, јер то сматрају као мамац за предају”, известио је командир 3. чете 2. батаљона 10. пука.²⁸

²⁶ *Велики рат Србије*, књига 24, стр. 284-285.

²⁷ *Исто*, стр. 312.

²⁸ *Исто*, стр. 377.

Оправдано наглашена систематска заокупљеност командовања сузбијањем утицаја непријатељеве пропаганде

Основни носиоци уобичајене процедуре у вези са заштитом припадника српске војске од непријатељске пропаганде били су припадници обавештајних секција армијских и дивизијских штабова, који су вршили прелиминарну анализу опасности, предузимали мере из своје надлежности и предлагали командовању предузимање општите мера заштите, а у Врховној команди тај задатак је реализовао Обавештајни одсек оперативног одељења. Преглед садржаја наређења командовања, које се односи на спречавање и сузбијање непријатељеве пропаганде одражава типично контраобавештајно фокусирање на тај проблем. Док су обавештајни органи предузимали обавештајно-оперативне мере, у упутствима и наређењима командовања прецизиране су мере и активности за целокупан војнички састав, а посебно је наглашено да се свако општење наших војника са непријатељским најстроже забрани. Тако се каже да се на непријатеља мотри и дејствује ватром, чим се појави у домашају оружја; општење са непријатељем може се обављати само преко опуномоћених и легитимисаних парламентарара и на начин како је то прописано Ратном службом и у складу са одредбама Хашке конвенције. Општење, односно преговоре са непријатељем, сем Врховне команде, могу водити још: команданти армија... команданти делова војске које самостално одвојено оперишу и, најзад, сви они команданти које Врховна команда у посебним приликама нарочито овласти. Поред тога, наглашава се да се треба добро чувати обмане, коју непријатељ може покушати посредством изаслатих преговарача и да команданти армија треба да обезбеде да њихови потчињени „по истом безусловно у свему поступају и о пријему наређења одговоре“.²⁹

Такође, захтевано је да војнике треба уверити да се писма и извештаји заробљеника, које непријатељи дотурају нашим војницима, пишу под претњом и по нарочитим упутствима непријатељских старешина како би се навели на зло (бекство), те да представе непријатеља онаквим какав је у ствари – подао, подмукао и готов да уништи наше племе, што се „најбоље види из исказа наших војника, који су успели да нам добегну ропства, као и грађана разних неутралних држава, који су били по земљама наших непријатеља...“.³⁰ Инсистирало је да се војник убеди да ће да види своју фамилију онда „кад буде са својим старешинама и својим друговима победоносно ушао у своју домовину“. Стога су наши војници који су побегли из непријатељских заробљеничких логора провођени кроз што већи број јединица. Као поуздан извор података за супротстављање непријатељевој пропаганди сугерисан је *Ратни дневник* који издаје Врховна команда и безусловно захтевано да се брижљиво организованим и најенергичнијим мерама сузбија проношење штетних вести, а „састанке и разговоре са непријатељем апсолутно онемогућавати и најстрожије кажњавати“.³¹

²⁹ Наредба Врховне команде О. Бр. 10149 од 15. јануара 1917. године. – *Велики рат Србије*, књига 21, стр. 196-198.

³⁰ Наредба Врховне команде О. Бр. 10354 од 20. јануара 1917. године. – *Исто*, стр. 248-250.

³¹ Наредба Врховне команде О. Бр. 14933 од 30. маја 1917. године. – *Велики рат Србије*, књига 23, стр. 72-74.

Наређено је да старешине, полицијски органи, па и сами војници обратe пажњу на сва лица, како војна, тако и цивилна, која протурају лажне вести и онеспокојавајуће гласове, који руше поверење војника према претпостављеним старешинама; која уопште неоснованим критикама рада нашег и наших савезника слабе веру наших војника у крајњу победу; која својим неумесним третирањем војних питања откривају поједине војничке тајне или теже да их сазнају итд. Наређење се завршава безусловним захтевом да „према сваком таквом лицу без разлике н чина и положаја, надлежни одмах предузме најстрожије законске мере и *Наредбу* саопшти на потпис свима официрима и чиновницима”.³²

Иако су на Солунском фронту регистрована само појединачна бекства из Српске војске³³ под утицајем непријатељеве пропаганде, сматрало се да је то најопаснији облик угрожавања њене безбедности изнутра. Због тога је министар војни Уставом (чл. 34 и 40) овлашћен да Народној скупштини поднесе предлог закона о изузетном поступању са војним бегунцима из рата 1914, 1915. и 1916. године. Предлог је поднет и усвојен 31. августа 1916. године (садржао је укупно 27 чланова), а за његово извршење издато је наређење ФЂО, Бр. 38519 од 13. новембра 1916. године.³⁴

Ради одвраћања потенцијалних бегунаца од извршења бекства и санкционисања оних који су извршили бекство, издато је посебно наређење командантима Прве и Друге армије (Трећа армија је због великих губитака у људству расформирана, а њено људство распоређено у Прву и Другу армију). Оно је израђено након консултација Владе и Врховне команде, а његове одредбе гласе: „а) да сваком војнику, који буде одбегао непријатељу са бојишта, Преки суд изриче смртну казну, без икаквог формалног суђења и без обзира на то, што кривац није присутан; б) да се ова казна извршује одмах, чим се бегунац ухвати, па било за време операција, или доцније по повратку у Србију; в) да ови бегунци не могу добити помиловање; г) цело имање осуђеног бегунца да се конфискује, без обзира да ли он има породицу или не; д) да се овакве пресуде саопштавају целој војсци...”³⁵

Одредбе тог закона оправдано су биле строге, имајући у виду оперативна сазнања о покушајима непријатеља да шпијунажом и пропагандом подстиче припаднике Српске војске на дезертерство. У том смислу, веома су пооштрене и друге мере и активности ради ефикасног сузбијања непријатељеве пропаганде. Наиме, Врховна команда је командантима Прве и Друге армије издала наређење: „Како непријатељ у последње време развија велику активност у добацивању разних новина и писама нашим војницима, у циљу пропаганде за дезертирање, то молим да наредите трупам

³² Наредба Врховне команде О. Бр. 15410 од 14. јуна 1917. године. – *Исто*, стр. 204-206.

³³ „Из Моравске дивизије 1. армије од 27. маја до 27. јуна 1917. укупно је побегло или предало непријатељу 9 војника и то: из 2. пеш. пука 2 поднаредника (обојица побегли заједно са објавници, чији су били командир, под изговором да иду у извиђање. О бегству нису никоме ништа говорили...), из 3. пешад. пука 3 редова (двојица побегла са стражарског места пред рововима према селу Старовини) и из Коњичке бригаде пешке 4 војника”, наводи се у извештају команданта Прве армије О. Бр. 9801 од 27. јуна 1917. Врховној команди. – *Исто*, стр. 3003-3005.

³⁴ *Велики рат Србије*, књига 21, стр. 439-445.

³⁵ Наређење Врховне команде О. Бр. 15652 од 22. јуна 1917. године. – *Велики рат Србије*, књига 23, стр. 262-264.

на фронту, да постављају заседе, на местима где непријатељ покушава да врши ова добацивања, те да се непријатељски војници хватају или убијају. Ако се пакети са новинама бацају из самих непријатељских ровова, било руком или из рововских оруђа, онда нека наше трупе продуже садању своју праксу тј. гађање тих ровова нашом ватром, што ће вероватно смањити ревност код непријатеља за овај посао...”³⁶

Сузбијање утицаја непријатељеве пропаганде у периоду припрема за пробој Солунског фронта

Рововски рат на Солунском фронту, започет у децембру 1916. године, који је динамично вођен током 1917, али без битнијег померања линије фронта, настао је у првој половини 1918. године. Командант савезничких снага на Солунском фронту, на конференцији са начелницима штабова савезничких војски, 14. јуна 1918. године, донео је начелно решење о предузимању офанзивних операција и да главна операција буде на делу фронта који држи српска војска. Српска Врховна команда издала је 16. јуна налог команданту Друге армије да размотри могућности за предузимање офанзиве која би се извела на фронту његове армије, на правцу Доброг поља, а 23. јуна француски министар војни наредио је да се испита могућност „једне заједничке сложене акције свију снага које сачињавају Савезничку војску на истоку”³⁷. На поновној конференцији између ђенерала Франша Д’Еперea и свих начелника штабова савезничких војски (3. јула) донета је одлука о извођењу опште офанзиве на Солунском фронту. На основу те одлуке, српска Врховна команда добила је, 6. јула, од главног команданта савезничких војски на Солунском фронту кратак план операција заједничке офанзиве свих савезничких армија на Солунском фронту. Српска војска, ојачана француским трупама, представљала је (одређена је да буде) ударну снагу за пробој непријатељског фронта.

После динамичних консултација између савезника о оправданости предвиђене офанзиве, Виши ратни савет у Паризу одобрио је, 10. септембра, предузимање офанзиве на Солунском фронту. С тим у вези, председник француске владе послао је команданту савезничких војски на Балкану следећи телеграм: „Ви сте овлашћени, да отпочнете операције, кад ви то нађете згодно”. Према плану, требало је да припреме буду готове до 7. септембра, а време до 14. септембра, као дана предвиђеног за почетак напада, остављено је за непредвиђене случајеве.

Као и у 1917. години, непријатељ (првенствено Бугари) систематски је на линији непосредног борбеног додира предузимао разноврсне пропагандне активности с циљем да дестабилизује морал наших војника, изазове раздор између војника и официра, наговори их на дезертерство и предају. С обзиром на размере непријатељеве пропаганде, постигнути ефекат у односу на нашу војску био је занемарљив. Међутим, и такве последице заокупљале су највећу могућу пажњу наших обавештајних органа и командовања, која је испољавана предузимањем осмишљених енергичних мера заштите. У том смислу, контраобавештајно-обавештајна анализа

³⁶ Велики рат Србије, књига 21, стр. 242.

³⁷ Велики рат Србије, књига 26, стр. 2.

регистрованих случајева дезертерства указивала је на то да је примарни узрок било неопрезно и неодговорно понашање командира и команданата појединих јединица, а непријатељева пропаганда имала је секундарни утицај. Због тога је Врховна команда самостално и првенствено у сарадњи са Министарством унутрашњих дела придавала адекватан значај сузбијању непријатељеве пропаганде. Међу бројним напорима у том погледу, наводимо два карактеристична:

Министар војни је актом, Пов. Ф.А.О. Бр. 15015 од 19. марта, наредио Врховној команди, а она је актом О. Бр. 23710 од 31. марта 1918. године саопштила командантима Прве и Друге армије, команданту Допунске команде и свим начелницима одељења и главном интенданту: „Од Господина Министра унутрашњих дела добио сам извештај: Од дана оставке кабинета, у Солуну и на фронту упорно се одржавају вести: како ћемо и ми ускоро повести преговоре са непријатељем, за закључење сепаратног мира. Несумњиво је, да ове и сличне гласове шире агенти непријатељских земаља у циљу: стварања забуне у нашем друштву и да ослабе отпорну снагу нашег народа – наше војске. Колико су овакве вести штетне и колико од њих може бити штетних последица, ако се благовремено не демантују, није потребно нарочито напомињати, после онога, што се у Русији последњих дана догодило. Стога,

Наређујем

Да сви команданти и остале старешине надлештва и установа настану, да овакве и сличне вести о сепаратном миру најенергичније сузбију... Нагласити свима да српски државници правилно процењују ситуацију ... па да за то међу њима нема ни једнога, који помишља поћи тим кобним путем – путем сепаратних разговора о миру... Достављајући вам ово наређење, наређујем да се исто саопшти свима официрима подручних вам јединица, ради знања и управљања. Све овакве и сличне вести, да команданти и остале старешине најенергичније сузбијају”³⁸

Слично је обавештење министра војног (акт Пов. Ф.Ђ.О Бр. 9621 од 2. априла 1918) упућено Врховној команди: „Од Господина Министра унутрашњих дела, добио сам писмо 22. марта, ове садржине:

Од почетка самога рата, непријатељ наш – Централне државе, организовао је у свима државама и према свима фронтовима јаку шпијунажу и пропаганду, са задатком, не само да прибира сва потребна обавештења, већ да том пропагандом у савезничким земљама, изазове унутрашња незадовољства и немире, да посеје раздор у војсци, и ослаби њен борбени дух итд. Једно од врло јаких средстава непријатељеве пропаганде је штампа. Штапају се подесне књиге, памфлети, прогласе или новине, које се дотурају... Тим штампарским и свима другим средствима циљ је: војнички и дипломатски пораз. Тим истим средствима непријатељ се служи и према нама и нашем фронту... У том смислу, пишу и 'Београдске новине', а нарочито 'Прилог Београдских новина за српског сељака', које непријатељ, са другим штампарским стварима, пребацује нашим војницима преко фронта... Са тога се истиче и наша дужност, да се што живље боримо против те непријатељске пропаган-

³⁸ Велики рат Србије, књига 25, стр. 328.

де, на првом месту спречавањем растурања таквих списа... У сузбијању пропаганде која долази преко фронта, могао бих такође и ја помоћи, те ми је част умолити вас за наређење, да ми се од свију штампаних ствари, које се преко фронта пребацију, доставља по два примерка, а где нема више истих примерака, онда бар по један”.³⁹

Непријатељ је нашим војницима на фронту пласирао пропагандне поруке, с основним циљем да их поколеба за даље вођење рата. С тим у вези, наводимо следеће пропагандне поруке: „Срби, из ових новина видећете, да је први мир закључен. Тај је мир између нас и Русије, која се осветила и неће да се бори за туђе интересе... Али ако су ваши савезници у заблуди, питајте ваше официре, зашто ви гинете. Ми смо се сложили, нека нације саме кажу, коме хоће да се присаједине и како да се са њима управља? Ако Македонија хоће да се присаједини Србији, Грчкој, Патагонији, нека иде... Ако још останете на предњој линији, ви ћете претрпети највећи удар. Зар нећете да се сами спасите, кад вас ваши свирепи савезници, ваши официри жељни чиновна... Ако хоћете, дођите код нас, да би ишли својим кућама... Питајте ваше официре, зашто стојите и докле ћете стајати... Потпис: Од Бугара који вам добро желе и који не могу да мрзе”.⁴⁰

„Драги пријатељи Срби, Ваше смо писмо примили и разумели смо га, али хоћемо да нам кажете, ако се предамо у коју ћете нас државу одвести... Немојте се обмањивати, већ дођите код нас, да вас пустимо вашим женама и деци; не варајте се, да вам је опустошена имовина, жене и деца сачувана су вам жива и здрава... Ми нећемо Србију, јер није наша. Србија припада само српском народу... Ваши управљачи, заслепљени енглеским златом, неће да очувају животе ни вама, који сте у малом броју остали живи... Немојте се бојати, већ дођите, док смо ми овде. Ни један заробљеник није убијен... Братски поздрав од бугарских војника. Не причајте вашим старешинама, јер они вас неће пуштати, дођите без њих, а ако желе, нека и они дођу”.⁴¹

„Несретни Срби! Зашто слушате француске и енглеске лажи да је Бугарска изгубљена?... Нема ли више добрих Србијанаца који љубе своју домовину, да увиде, да је излишно даље пролевање крви, за туђе интересе?... Ви знате, да су у месецу фебруару 1917. године били стрељани ђенералштабни официри Димитријевић, Миловановић, Туцовић, а исто тако и Малобабић, јер су тражили да спасу Србију од пропасти... Докад ћете трпети, да будете оруђе за обogaћивање Пашићево и интересе Антанте... И уместо да умирете за туђе интересе, дођите у домовину, где сте слободни и господари на своме иметку... Потпис: Бугарски војници.”⁴²

³⁹ Исто, стр. 375-376.

⁴⁰ Командант Друге армије, актом О. Бр. 15743 од 23. јануара 1918. године, извештава Врховну команду: „Шаљем 1 примерак новина и 1 проглас, који је непријатељ помоћу рововских оруђа бацио у наше ровове на Трстеничкој коси – десни бок Тимочке дивизије”. – Исто, стр. 90-93.

⁴¹ Два писма које је непријатељ добацио на фронту Тимочке дивизије 28. априла 1918. године. Исто, стр. 461-462.

⁴² Командант Друге армије извештава Врховну команду (акт О. Бр. 18933 од 21. јула 1918): „Достављам један лист прокламације и 1 лист илустрованог бугарског листа 'Отечество', што су Бугари добацили из свог азен топа, на лево крило Котке, 21. пешадијског пука”. – Велики рат Србије, књига 26, стр. 197-198.

Како је напоменуто, непријатељева пропаганда није значајније утицала на дезертерства у војсци. То потврђује садржај извештаја, О. Бр. 17758, команданта Друге армије, који је 22. маја 1918. године упућен министру војном.⁴³ У њему се најпре указује на учестала бекства војника у последње време из 12. пешадијског пука, због чега је од команданта Шумадијске дивизије затражен извештај о узроцима те појаве и наређено да је сузбије предузимањем свих средстава.

За сузбијање бекстава, међу бројним наређеним мерама, нарочито су препоручене: „1) Да се извиди на којим местима су прошли ови бегунци и како су могли проћи, ако су та места довољно запречена препреком од жице. Ако се нађе да препреке нема, или није довољна, онда наредити да се одмах постави, односно појача; и 2) Да се поставе заседе од поузданих војника, који ће бегунце хватати у моменту, кад они предузму бегство, или, ако ово не би било могуће, онда их убијати, када пређу преко или кроз жице”⁴⁴.

Извршивши наређење, командант Шумадијске дивизије известио је претпостављеног да су се бекства из јединица углавном догодила у јединицама које неколико месеци нису имале команданте (већ заступнике команданата) и да је главни узрок бекства оштра партијска борба у Народној скупштини у марту 1918. године, о којој су у Солун долазили неповољни гласови, а одатле и на фронт међу војнике.⁴⁵ Спроводећи истрагу, команданти пукова регистровали су опште узроке бекстава војника. Били су то: туга за кућом и породицом и трајна опасност за оне који су у првој линији ровова; фотографије фамилија које су Аустријанци израђивали и слали војницима (а требало би их уништавати); вероватне штетне агитације из позадине, које се тешко могу спречити, јер се врше тајно преко самих војника; читање „Београдских новина” без могућности да се то спречава, јер их непријатељ баца, а њихова садржина је примамљива за војнике; непостојање разлике у награди између оних војника и официра који су у рову и оних који су у позадини; две године без унапређења за оне официре који су на фронту, иако су испунили услове и неповољна чињеница да је Шумадијска дивизија на фронту без смене, јер су и дивизијске резерве ангажоване у борби, па се предлаже да би она требало да добије помоћ бар од неке јединице из позадине, ради смењивања и повремениг одмора појединих пукова.

Ради још енергичнијег сузбијања непријатељске пропаганде и дезертерства уочи предстојеће офанзиве,⁴⁶ Врховна команда је, 14. августа 1918. године, наредила предузимање комплексних мера. И министар унутрашњих дела је захтевао да се ангажује

⁴³ *Велики рат Србије*, књига 25, стр. 586-593.

⁴⁴ *Исто*, стр. 589.

⁴⁵ Последица партијске борбе јесте да сваки, а нарочито прост свет, као што су војници, верује само оно што каже човек из његове партије... А партије ради агитације износе и најфантасичније и најневероватније ствари, попут: „Влада је упропастила земљу и народ”, „Србија је пропала”, „Влада се не брине о војсци”, „Нема од нас ништа, јер они у Србији умиру од глади услед владине небриге” итд, констатује командант Шумадијске дивизије.

⁴⁶ „Непријатељска дефетистичка пропаганда врши утицаје и према нама и нашој војсци како преко фронта, тако и на разне начине из позадине. Циљ јој је као и свуда: да ослаби борбену моћ војске, да војнике дезорганише и наведе их на предају. Сем плаћених непријатељских агената има и несвесних дефетиста, који својим говором и радом могу изазвати исте штетне последице и наводити војнике на бегство”, наводи се у акту О. Бр. 27756 од 14. августа 1918. године Врховне команде, позивом на писмо министра унутрашњих дела од 15. јула 1918. године, који је послат команданту Прве и Друге армије, начелницима одељења, командантима Битољске, Брегалничке и Вардарске дивизијске области и места Солун. – *Велики рат Србије*, књига 26, стр. 369.

на решавању тог безбедносног проблема. Замолио је Врховну команду да доставља податке о сваком случају бекства војника из јединице и предаје непријатељу: „Име и презиме побеглог или предатог, чин и јединица, одакле је, шта је по занимању, колико је стар, по могућности име и занимање оца као и остало података, што се зна о њему и што би било корисно за трагање и евиденцију”, наглашавајући да би Министарство унутрашњих дела „о свима бегунцима водило строго поверљиву евиденцију, припомагало њиховом гоњењу и хватању, било сад или доцније, и изналазило узроке тим појавама, да би се заједнички могли противу истих што успешније борити и отклањати их”.⁴⁷

Закључак

Размотрене чињенице одражавају специфичан облик ратовања који се одвијао између агресивне непријатељеве пропаганде и противпропагандног поступања српске војске на Солунском фронту. Захваљујући проицљивости Врховне команде српске војске која је прозрела суштину непријатељеве пропаганде, планиране су и предузете правремене и ефикасне офанзивно-дефанзивне превентивне и репресивне мере ради њеног сузбијања. Постигнути резултати су из дана у дан били све већи. Стога, може се закључити (констатовати) да је ефикасно сузбијање непријатељеве пропаганде усмерено ка припадницима српске војске у највећој мери допринело очувању њиховог (њеног) морала, иако је војска бивствовала и деловала у веома неповољним условима – после великих губитака 1914/15, голготе (велике жртве) повлачењем кроз Албанију, масовног умирања на Крфу, на туђој територији и туге за породицом и домовином. Морал српске војске дошао је до пуног изражаја 15. септембра 1918. године, када је, уз огромне губитке, пробила Солунски фронт и незадрживо гонила непријатеља (окупатора) до 1. децембра када је ослободила Србију.

Литература

[1] *Велики рат Србије за ослобођење и уједињење Срба, Хрвата и Словенаца, књига 13, 15, 16, 21, 23, 24, 25 и 26*, Штампарска радионица Министарства Војске и Морнарице Краљевине Југославије, Београд, 1924-1930.

[2] Мијалковски, М. и др.: *Обавештајна служба Краљевине Србије у Великом рату (1914–1918)*, Медија центар Одбрана, Београд, 2015.

[3] Митровић, А.: *Србија у Првом светском рату*, Службени гласник, Београд, 2014.

[4] Опачић, П.: „Српско-италијански војни односи у Првом светском рату”, *Историјски часопис*, XXIX-XXX, Београд, 1983.

[5] Прелевић, М.: *Срби на Крфу 1916–1918*, НИЦ „Војска”, Београд, 1998.

[6] Станић, Ђ.: *Верници српства и отаџбине*, Војноиздавачки завод и Удружење ратних добровољаца 1912–1918. њихових потомака и поштовалаца, Београд, 2003.

[7] Стојанчевић, В.: „Губици у становништву Србије и Београда под аустроугарском окупацијом за време светског рата 1914–1918”, *Годишњак града Београда*, XXI, 1976.

[8] Трифуновић, И. Ж.: *Крв четника*, изд. Сениша Антонијевић, Врање, 2014.

⁴⁷ Исто, стр. 370.